

A helytörténet — hátulnézetben

A kutató elülről nézi a dolgát. A mű létrehozásának gondoljai foglalkoztatják. Ebben az eszmecsereben eddig a helytörténet művelői szólaltak meg. Érthető hát, hogy elsősorban a kutatás feltételeit, a munka jellegét vették célba. Olyan kérdések kerültek elő, mint a helytörténetírás lehangoló belterjessége, a köztörténet és a helytörténet viszonya, a provincializmus veszélye, az egyéni vagy a csapatmunka alternatívája stb.

Bár néhányszor magam is kirándultam a helytörténet mezejére, mégis inkább az eredményközvetítők, a felhasználók közé tartozom. Éppen ezért a helytörténetírás haszna foglalkoztat elsősorban. Tehát hátulról, a végkifejlet felől vizsgálom a dolgokat. S így talán azoknak az érdeklődése is felkelthető, akik a helytörténet „fogyasztói” inkább — a tanároké, a közművelődés munkásaié, s nem utolsósorban a jelen és jövő tervezőié.

Aki az eredményekre figyel, azt olyan kérdések kötik le, hogy van-e egyáltalán haszna a helytörténeteszek tevékenységének; hogy a helytörténet eredményei mennyire vannak jelen az iskolai oktatásban, a pedagógusok továbbképzésében, a népművelésben vagy a települések tervezésében, egy-egy tájegység gazdaságának és szellemi arculatának alakításában.

A közvetítés, a felhasználás pontjáról nézve a helytörténetet, sok minden másképpen fest, mint ahogy a kutatók látják. Gondjaik közül egyik-másik eljelentéktelenedik, mások viszont nagyobb hangsúlyt kapnak vagy módosulnak.

Meglepődve olvasom például az egyik hozzászólásban: „Abból a nagyon helyes alapállásból kiindulva, hogy a honismeretnek szerves része a helytörténet is, az ilyen jellegű munkák nevelési célját a kivánt mértéknél jobban előtérbe helyeztük, a helytörténeti feldolgozások fő célját abban fogalmaztuk meg, hogy segítsék elő a lakóhely jobb megismerését és ezáltal annak megszerettetését. Márpedig (korántsem tagadva, hogy ez is feladata a helytörténeti kutatásnak) világosan kell látnunk a tudományos célok elsődlegességét...”

A közvetítő számára érthetetlen ez az állítás. Valóban hiba lett volna a nevelési célok előtérbe állítása? Hát nem az a legfőbb feladata mindenféle történetírásnak, hogy elősegítse a lakóhely (haza) jobb megismerését s ezáltal annak megszerettetését? (Az, persze, más kérdés, hogy a tudomány szempontjai valóban nem mellőzhetők ebben a tevékenységben.) A helytörténetnek két feladata van: a honismeret és a tudomány szolgálata. De végül is a történettudomány feladata is a haza jobb megismertetése és megszerettetése. A hangsúlyt tehát mindenképpen a helytörténet nevelő célzatára helyezném.

Ha a nevelési feladat mellett a tudományosság követelményeiről elfeledkezik a kutató, az hiba. A fő bajnak azonban azt tartom, hogy a helytörténeti kutatás eredményei még korántsem foglalták el az őket megillető helyeket a tudatformálásban. Például az iskolai oktatásban. Igaz, hogy „Nógrád megyében az elmúlt évtizedben sorra látfak napvilágot az igen színvonalas, példaszerűen összeállított forráskiadványok, illetve a történettudomány legkorszerűbb módszereit rendkívül következetesen érvényesítő, nagyszerű helytörténeti monográfiák”, de mit ismernek vajon mindezekből a történelemtanárok, az irodalomtanárok, s ha ismerik, mennyire és, hogyan hasznosítják azokat? Ilyen irányú — közelmúltbeli — bőséges tapasztalataim nem kedvezőek. (Madách-órák Csesztve és Balassagyarmat mellőzésével. A Magyar Tanácsköztársaság helyi vonatkozások nélkül. A kuruckor története Szécsényvel, Romhányval, de róluk pontosan annyi csak, amennyi a tankönyvben van. Anyanyelvtanítás, a palóc nyelvjárásról megfelelően stb.)

1975-ben Gödöllő egy szép helytörténeti kiadvánnyal lepette meg önmagát — várossá nyilvánításának 10 éves fordulójára alkalmából. Ebben a monográfiában így fogalmazódik meg a helytörténet-ismeret értelme, jelentősége: „Egy város lakóinak gondolkodásmódját a történelem alakítja ki, s ahogy hiba lenne a múlt értékeitől függetlenül és nem azokra ráépítve dolgozni, úgy hiba lenne az is, ha ezzel nem törődünk. Akkor igazán jók városrendezési terveink, ha velük a szakemberek és a lakosság egyaránt egyetértenek...”

De vajon mindenütt a múlt értékeire építenek? Cserhátsurányban néhány évvel ezelőtt, amikor szőlőt telepítettek a hegyek lejtőire, mintha ezt tették volna. Hiszen ez a környék — a helytörténet tanúsága szerint is — valamikor nevezetes volt a szőlőművelésről. De amikor aztán hagyták veszendőbe menni az egészet, mintha megfeledeztek volna ezekről a tradíciókról. Vagy itt van Balassagyarmat. Amikor jó érzékkel megőrizte régi városcentrumát, a helytörténet tanulságait vette figyelembe. Amikor viszont hagyja pusztulni a település tegnapi jelentős szerepet betöltő (de „csak” műemlékjellegű) házeit, mintha nem hasznosítaná eléggé szépen megírt helytörténetét.

Ahogy rendezni próbálom a gondolataimat, észre kell vennem, hogy akarva-akaratlan mindegyre csak a helytörténet nevelő célzata körül keringek. Valóban ezt tartanám a legfontosabbnak?... Érdekesen vetődik fel — így nézve — a feldolgozás színvonalának, a tudományosságának a kérdése is. Az-e a fő szempont a helytörténeti munka eredményeit tekintve, hogy ki lép elő általuk nagy helytörténetesszé, helyi nagysággá? Elképzelhető, hogy a vidékiség — a hasonlítás alap leszűkülése, az értékrend torzulása — is szerepet játszhat egy-egy helytörténeti munka kritikátlan fogadtatásában. De egy másik vonatkozásról sem szabad megfeledezni. Arról ugyanis, hogy a használatban a helytörténet adatainak, jelenségszortjainak, feltárt folyamatainak sajátos helyi értékük van — éppúgy, mint a számoknak. Néha egy szubjektív visszaemlékezés nagyobb értéket képviselhet, mint egy tudományos feldolgozás. Sokszor egy adat az életkép szemléletességével jellemezhet egy korszakot. A magyar színjátszás történetéről szólva mindig beszéltém tanítványaimnak arról is, hogy Balassagyarmaton mennyire szerették a színészeket. De csak szórványos adatokkal tudtam bizonyítani Most, hogy rendelkezésemre áll egy múlt századi híres színész útinaplója, állításomat valóban nyilvánvalóvá tehetem. Ahhoz viszont, hogy érzékeltessük a régi Balassagyarmaton a városi és a megyei vezetés viszonyát, már nem elég egy adat; ide folyamatot feldolgozó munka kell. Ha pedig az érdekel bennünket, hogy Salgótarján miért rendelkezik országosan is kiemelkedő munkásmozgalmi hagyományokkal, Balassagyarmat meg miért nem, akkor bizony a megye monográfiáját kell segítségül hívni.

Természetesen mindezzel nem azt kívánom állítani, hogy a helytörténeti munkában a tudományosságot felesleges megkötésnek tartom. Csupán csak azt, hogy az értékrend bizonytalanságait a felhasználási helyi érték is magyarázhatja. Üdvözlőnk kell tehát az egyszerű adatközlőt, mert az éppen szükséges ismeretek birtokába juttatott; még inkább örülnünk kell a tanulmányíróknak, mert céljainknak megfelelő eszközt adott a kezünkbe, máskor pedig a monográfusoknak vagyunk hálásak, mert olyan egészet hoztak létre, amelyben magunk is elhelyezhetjük apró kis adatainkat.

Azzal nem értenék egyet, ha a tudományosság elvét kirekesztő jelleggel alkalmazná valaki. Ezt a kirekesztő gesztust látom abban az aggályban is, amely a „külső” szempontokból félti a helytörténetírás. Nagy baj-e az, hogy gyakran a helyi röghöz való ragaszkodás, a lakóhely iránti érdeklődés, a jubileumi ünnepek adnak tollat a helytörténeteszek kezébe?

Az ideális valóban az lenne, ha a források „történeti becse” indítana feldolgozásra. A külső szempontok érvényesülése azonban sokkal általánosabb. Az előbbiekhöz még tegyük hozzá a megbízásokat, a vizsga- és pályázati feltételeket, a politikai-világnézeti meggyőződést, az aktuális gazdasági vagy művelődési feladatokat stb. A helytörténeti tevékenységet mindig is a „külső” szempontok sarkallták elsősorban. Mert alig-

A helytörténeti kutatás és helytörténetírás időszerű kérdéseiről folyóiratunk elmúlt évi 3. számában megkezdett vitánkat — melyet anyagtorlás miatt szüneteltettünk — jelen számunkban folytatjuk további rangos hozzászólások reményében. A szerk.

alig lehet másképpen. A helytörténetírás rendszerint túlmutat önmagán, rajta kívül álló célokat szolgál. Innét értelmezhető koronkénti irányzatai is. Nem véletlen, hogy a múlt század második felében a háborúk és a magyar közigazgatás története foglalkoztatta leginkább a kutatókat. S az sem, hogy a század végén a társadalmi és gazdasági szempontok kerültek előtérbe, de még mindig a birtokos családok nemzetfenntartó erejét bizonygatta a helytörténet. Mátyusz Elemér 1924-ben ugyancsak a köznemesség történelmi létének tanulmányozására ösztönzött — hiszen az évszázados mozdulatlanságban, passzivitásban élő parasztságra nem érdemes az időt pazarolni. Minket pedig — mindezekkel szemben — éppen az érdekelt, hogy milyen szerepet játszottak a néptömegek — a parasztság, s egyre inkább a munkásság — a történelem folyamán. Akárhogyan is nézzük, ezeket a koronkénti változatokat mégiscsak valamiféle külső — a társadalom és a politika felől érkező — hatások hozták létre. A helytörténetnek tehát a belső indítékok mellett számolni kell a külső ösztönzőkkel is. Ha ezt nem tenné, belterjes tényezővé válna, s éppen a hivatásától fosztaná meg magát.

Szóba került az eszmecsere során, hogy a köztörténet és a helytörténet nem egymást kizáró megközelítései a történelmi valóságnak, hanem éppen egymást kiegészítő, feltételező feldolgozásmódok. Mégis sokan lebecsülően nyilatkoznak a helytörténetről. Hadd tegyem mindehhez hozzá, hogy a helytörténet potenciálisan legnagyobb „fogyasztója”, az iskola egyre jobban felismeri a regionális ismeretek jelentőségét az oktatásban. A most folyó tanév fő feladatai között az OM nem véletlenül hangsúlyozza a helyi vonatkozások fontosságát a hazafiaságra és közeletiségre nevelésben. Az új tantervek pedig megfogalmazták az igénybevétel elveit, gyakorlati módozatait is. A helytörténet kutatóit is érdekli talán, hogy az új történelem-tantervek kialakításakor, hogyan látták a tanárok a szűkebb pátriára utaló ismeretek szerepét a tanításban. Egyesek szerint a helytörténet igen jó eszköz az országos történet korrigálására, a fehér foltok eltüntetésére, a történelemszemléleti torzulások leküzdésére. (Hogy igazuk van, nógrádi példákkal is alátámaszthatnánk.) Mások szerint a helytörténeti ismeretek a köztörténeti folyamatok érzékletesebb, gazdagabb megvilágítására szolgálnak; biztosítják a szélesebb háttérrel, a közvetlen illusztrálást. (Minden igazuk mellett sem árt figyelmeztetni őket, hogy a helytörténet nem feltétlenül egyszerű vetülete az országos történetnek.) Nem lebecsülendő álláspont, hogy a környezetet érintő ismeret — a szubjektív érdekelttség folytán — jobban rögződik az emlékezetben, s általa a tanuló túlterhelés veszélye nélkül jut birtokába jelentős történelmi anyagnak, s a helytörténeti adatok szinte a köztörténet horgaivá válhatnak a megjegyzésben. Bármelyik álláspontra szavazunk is a felsoroltak közül, annyi bizonyos, hogy mindegyik a helytörténet jelentőségének felismeréséből született.

Befejezésül visszakanyarodnék egy már több ízben érintett vonatkozásra. Az iskolában, a népművelésben, s általában az életben a helytörténet a nevelés segédtudománya. Azé a nevelésé, amely a társadalomhoz való aktív viszony kimunkálásán fáradozik. „Minden dolog azonos önmaga történetével” — mondja Hegel. S „önmaguk és környezetük állandóan változó összefüggéseivel” — egészíti ki Marx.

A magyar falvak, városok, üzemek, intézmények is önmaguk történetével azonosak, s egyben részei az országos történelem mozgásának. Megismerésük — eddigi múltjuk megismerése. S a múlt feltárásából alakul ki a helyi tervezés iránti érdeklődés, s ebből az érdeklődésből születik az az egészséges lokálpatriotizmus, amely nemcsak kötődést jelent, hanem a szűkebb hazáért való cselekvés ösztönzője is. Amit ma a történelem a társadalmi ismeretekben, a társadalmi kérdések iránti vonzódás felkeltésében nyújthat, azt nem kis mértékben a helytörténet által nyújthatja. Azért is kell az ilyen irányú tevékenység problémáival, eredményeinek hatásával az eddigieknél többet foglalkoznunk.

Szabó Károly

Jövők jelene

Nem ismerem eléggé a helytörténetírásnak az ország különböző területein jelentkező eredményeit és gondjait, jóllehet több helyismerettel, helytörténettel foglalkozó országos és regionális tanácskozáson vettem részt, néhány esetben ilyen jellegű tudományos konferencián korreferátumot is tartottam saját kutatásaim eredményeiből. Ezek az ismeretek, továbbá a megyében szerzett tapasztalatok mégis arra ösztönöznek, hogy röviden motíváljam a helytörténet Hegyi András által említett, sok esetben elmarasztaló megítélését.

Anélkül, hogy a kérdést részleteiben bonckés alá vennék, szükségét érzem annak, hogy az alábbiakra hívjam fel a figyelmet. Tudvalevő, hogy hazánkban a szocializmus alapjainak lerakása után, a fejlett szocializmusra való áttérés időszakában — azaz a hatvanas évek közepétől a hetvenes évek elejéig — a korábban jóval nagyobb szerepet kaptak a gazdasági és társadalmi életben az érdekviszonyok, az össznépi érdek mellett a csoport- és egyéni érdek. Irányítási rendszerünk is módosult: a centrális irányítás háttérbe szorult, a decentralizációs folyamat megindulása mozgásba hozta a megyei, járási és kisebb helyi erőket. Növekedett a megyék (járások, városok, községek) önállósága; a döntési jogkör decentralizálása az új gazdasági irányítás rendszerének bevezetését követően fokozta a vállalati gazdálkodás felelősségét, bővítette jogkörét. A nagyobb önállóság talaján erősödtek fel s kaptak új tartalmat az egészséges lokálpatriotizmus különböző formái, jelenségei. Ennek az időszaknak a termékeként (vagy szebb kifejezéssel élve: tudati kísérőjeként) a település-, üzem-, tsz-történetek sora látott napvilágot. A másik külső tényező, amely mozgásba hozta a helytörténetírást, a nagy történelmi évfordulók kapcsán kialakult alkotó légkör. Hazánk felszabadulásának 20. és 25. évfordulója, a megyeszékhelyek, városok jubileumi megemlékezései, a közoktatásban és a közművelődésben a hazafias nevelés előtérbe kerülése sajátos feladatokat róttak a helytörténetírásra is.

A helytörténetírás tehát objektíve is elsődlegesen helyi igényeket elégített ki. Beszűkülését aztán más tényezők segítették elő. Az első időszakban az országos műhelyek (a történetírás élvonalala) meglehetősen tartózkodó magatartást tanúsítottak a helytörténetírással szemben. (Eltelt például jó néhány év, amíg egy-egy akadémiai, kandidátusi értekezés témájával hozzájárult bizonyos település- vagy üzemtörténeti disszertációk elfogadásához. Kétségtelen viszont, hogy egyes sekélyes vagy kétes értékű helytörténeti munkák óvatosságra készítették a jószándékú, országos hírű kutatókat is.) Az országos kutatási témákhoz kapcsolódást nehezítette továbbá, hogy csupán 1969-ben jelent meg a Tudománypolitikai Irányelvek, s annak megyei adaptációja csak 1970-ben jelenhetett meg.

Fenti objektív és szubjektív tényezők ellenére a hatvanas években és a hetvenes évek elején olyan helytörténeti munkák is napvilágot láttak, amelyek számos új adattal, összefüggéssel gazdagították nemzeti történetünket — sajnálattal kell konstatálni, hogy az azóta készült országos monográfiákban nagyon kevés nyomát láthatjuk ezeknek.

A megyében folyó helytörténetírás meglehetősen sajátosságokkal rendelkezik. Az elmúlt közel két évtized alatt, egy viszonylag rövid felkészülési szakasz után, összegező munkák készültek. A Nógrád megye történetét, Salgótarján, Balassagyarmat, a szénbányászati, az acélgyár stb. múltját feldolgozó monográfiák alapjaiban sikeres és maradandó alkotásoknak bizonyultak. A sikerhez — a helytörténetészek rangos tevékenységén túl — a megye szellemi (és anyagi) erőinek összefogására volt szükség. Az országos kutatóműhelyekkel együttműködő helyi szerzők megmutatták, hogy igényes feladatokra is képesek. Ugyanakkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy a megjelent monográfiák számos részterületet hagytak figyelmen kívül, vagy csak perifériásként érintették azokat.

A tények mindenesetre azt mutatják, hogy a kétségtelenül fennálló problémák ellenére a „helyi történetírás” jól szolgálta az egészséges lokálpatriotizmus, s nemzeti és szocialista hagyományok feltárásának, közkinccsá tételének ügyét. Ugyanakkor (ha nem is mindig tudatosan és a tudományosság elveinek szem